

Соња Петровић

Филолошки факултет Универзитета у Београду
sonja.petrovic@fil.bg.ac.rs

И град и варош: сећања на свакодневни живот у предратном Београду

У раду се разматрају одабрани фрагменти из аутобиографских сећања Ђорђа Трифуновића (р. 1934), професора Средњовековне књижевности на Филолошком факултету Универзитета у Београду, који се односе на свакодневни живот у Београду од средине тридесетих година 20. века до краја Другог светског рата. Расправља се о везама између центра и периферије, стварању слике града, представљању простора и места, слободи кретања и обликовању наративног идентитета.

Кључне речи:

аутобиографска
сећања, приче из
живота, усмена
историја, Ђорђе
Трифуновић,
Београд, Звездара,
простор, место

Аутобиографска сећања и приче из живота

Аутобиографска сећања¹ на свакодневни живот у граду у друштвеним и хуманистичким наукама везују се, с једне стране, за тему града и проучавање свакодневице,² а с друге стране за наративно уобличавање и представљање успомена, и вредна су пажње из више разлога. За социологе, град је „нека врста друштва у малом“ зато што одражава део глобалног друштва, а у исто време је „самосталан ентитет који има своју особену историју и посебна структурна обележја“ (Трковић 2007, 165). За друштвене историчаре, етнологе и антропологе, град је занимљив као простор на коме се сустичу различите врсте становништва, укључујући и мигранте, са својим особеним културама, свечаностима, понашањима, менталитетима, а такође и као глобално тржиште на ком владају специфични односи између појединаца и институција (Lees 1994). За проучаваоце књижевности, тема града је изазовна и, с обзиром на врлине и

¹ Аутобиографска сећања у когнитивној психологији одређују се као посебна врста дуготрајне епизодичке меморије у којој су похрањене информације личне природе, „садржаји чије је усвајање могуће лоцирати у времену и простору и који се односе на лично искуство“, Костић 2006, 220.

² В.: Spasić 2004; Backović, Spasić 2014.

пороке урбаног начина живота, приказује се амбивалентно и противречно, али у основи тих противречности јесте чињеница да је град „људска творевина и, као такав, сведочанство најбољег и најгорег у људском роду“ (Quinn 1999, 77). Вишезначност теме града присутна је и у фолклористици: представе о граду улазе у обликовање модела света, срећу се као предмет приказивања у фолклорним жанровима, нарочито у градским легендама,³ а уједно су урезане у индивидуална и колективна сећања.

И поред тога што аутобиографска сећања могу да буду селективна и непоуздана услед деловања спољашњих и унутрашњих чинилаца, она без сумње представљају важну грађу за проучавање микроисторије и традиције, као и за питања идентитета, простора, социјалне перцепције и низа других тема. Сећања се вербализују, конструишу и обликују у усмене приповедне форме чија терминологија није сасвим стабилна – *животне приче / приче из живота* (*life history, life story, personal experience narrative*), *свакидашња причања* (*conversational storytelling*), а по неким својствима блиске су књижевно-документарној форми аутобиографије.⁴

Животну причу приповедач обликује на основу сећања на догађаје из свог живота, а избор је начинио водећи се актуелним контекстом говорења, пошто је најпре проценио да су управо ти догађаји вредни причања.⁵ Конструисање животне приче подразумева да казивач ретроспективно осмисли ток властитог живота (*life course*) и подели га у одређене етапе, при чему неизбежно синхронизује индивидуално и историјско време. Том приликом он је условљен како субјективним могућностима (приповедачки дар, вештина и техника, надахнуће, искуство, развијен репертоар и др.), конкретном ситуацијом (захтеви и очекивања истраживача или слушалаца, цензура и аутоцензура), тако и општијим социјалним и когнитивним разлозима (доминантна функција, приповедачка права, структурисање наратије, когнитивни скриптови и схеме). У одређивању типичних етапа животног тока значајни су односи које

³ О градовима у епици в.: Detelić, Ilić 2006; Detelić 2007; о градским (урбаним) легендама в. тематски број часописа Етноантрополошки проблеми, 2, 2007.

⁴ Термин *усмена историја* (*oral history*) односи се на област историје која проучава животне приче као историјске изворе, као и на историјски приступ усменој традицији (в.: Томпсон 2012; Vansina 1985), док се термини *животна прича / прича из живота* користе више у фолклористици, науци о књижевности, социолингвистици, етнологији, антропологији, психологији, и често се употребљавају као синоними, с тим што аутори могу да их варирају како би истакли одређену приповедну, тематску или референцијалну усмереност (нпр. развијеност наратије, поузданост, наглашавање факције и друштвеног контекста, усмереност на унутрашњи живот и осећања и сл.). У употреби су и називи: аутобиографске, истините, личне приче, причања о сећањима, меморате; преглед ових и других термина в.: Bošković-Stulli 1985; Labov 1984; Stahl 1989; Herman, Jahn, Ryan 2005. О аутобиографији в.: Zlatar-Vioić 2009; Ležen 2009. За (ауто)биографско писање предложен је и термин *животопис*, Прелић 2009.

⁵ У наратологији се терминима *tellability* и *narratibility* означавају својства која наратију чине вредном причања. Она зависе од тога шта приповедач сматра значајним да исприча у датом контексту, али исто тако и од особина дискурса, тј. начина на који је редослед догађаја испричан у причи, в.: Baroni 2009, 447.

казивач успоставља према групи вршњака и према улогама које има, нпр. у оквиру животног циклуса и професионалне каријере, при чему се ти односи мењају и прилагођавају у различитим животним ситуацијама (Kirshenblatt-Gimblett 1988, 135–136). У процесу конструисања приче, већ по самој природи усменог компоновања и формулативности, казивач прибегава одређеним структурним и тематским обрасцима (нпр. некад – сад, повезивање епизода у целину, успостављање поенте). У теренском разговору истраживач својим питањима утиче на то како ће казивач организовати наративну причу, па се поставља питање коауторства у стварању животних прича, док у аутобиографији то није случај. Самим тим, осмишљавање животне приче у интервјуу има перформативну димензију, која утиче на самоисказивање и обогаћује укупно значење приче и контекста. Кад је реч о наративи и свету приче, позиционирање приповедача и изградња себе као лика у причи везани су за димензију времена, јер сећања се односе на прошлост, а прича се казује у садашњем тренутку и намењена је будућности (Bausinger 1988, 483). Зато приповедача на основу успомена из прошлости изграђује властити идентитет који га одређује у садашњем времену казивања или писања, а уједно и у конструисаном наративном времену које евоцира, и такав идентитет он може да представи другима (Ćelstali 2004, 219). Бамберг указује на то да чин тематизовања и премештања себе као лика у прошлом времену и простору постаје основа за друге радње, какве су самооткривање, саморефлексија, самокритика, што потенцијално води ка самоконтроли, самоограничавању и самодисциплини. Тако је постепено омогућен процес диференцијације и интеграције између својих „ја“, тј. идентитета у садашњости и прошлости, што у коначном обликовању доводи до тога да самство (*self*) кроз приповедање трага за временским континуитетом, јединством и доследношћу током живота (Bamberg 2009, 135–136). Отуд је улога животних прича од огромног значаја за саморазумевање себе у времену и простору, и за однос човека према друштву и култури, будући да се „самство (*self*) саглашава са друштвом кроз наративни идентитет“ (McAdams 2008, 243).

Град, простор и место у причама из живота

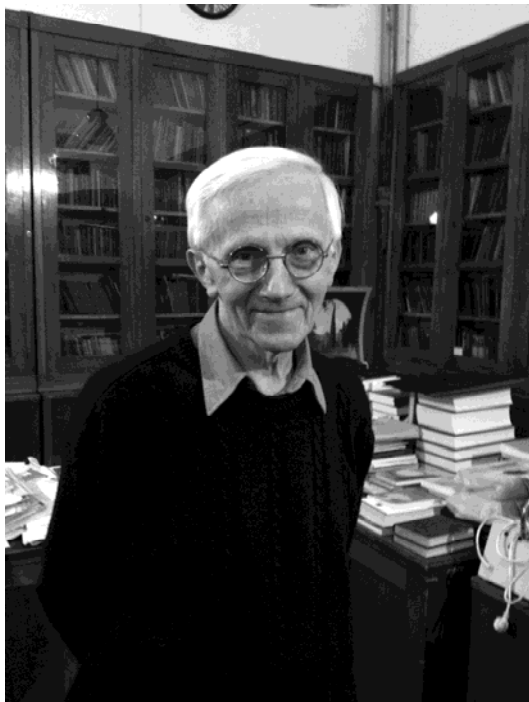
У животним причама појам града присутан је на различите начине и утиче на креирање наративног идентитета приповедача, али има значаја и у потврђивању колективног идентитета. Према социолошким истраживањима идентитета града, град се може посматрати као „колективни ресурс“, што обухвата не само репрезентативне предмете и симболе, него и разне елементе „заједничке прошлости и садашњости града, заједничког искуства његових житеља, које их значењски обележава – и појединачно и групно, као грађане баш тог града, везујући га за град и једне за друге“ (Backović, Spasić 2014, 102). Мада су перцепција и доживљај града индивидуални, они се испољавају преко заједничких менталних образаца који се тичу „симболично оптерећених локација, објеката и појава које служе као окосница његовог идентитета“, и који су конструисани у међудејству „јединствене физичке реалности, заједничке културе и човекове физиологије“ (исто, 103). У овој тријади тежиште је на

заједничкој култури, која почива на културном памћењу и везана је за колективно искуство генерацијских група, њихово осећање прошлости и историје. Интеракција између индивидуалног и колективног, појединачног и групног доживљаја града и идентитета може се ишчитавати из животних прича и аутобиографија. Летимичан преглед усмених историја и аутобиографија које тематизују сећања на Београд у међуратном периоду указује на таква места, објекте и појаве значајне за обликовање идентитета (нпр. трамваји, разношење млека, чишћење тротоара испред кућа и радњи, уличне занатлије и продавци, кафане, ледације и сакације, позоришта и биоскопи, кројачки модни салони, припрема зимнице и хране, вешерке и „девојке“, излетишта и бање, јавна купатила и забаве на води и др.).⁶

Сећања на град у животним причама обухватају реконструкцију и мапирање различитих простора, места, предмета, појава које означавају препознатљиве симболе или носиоце идентитета. Градови, као системи знакова и палимпсести (Радовић 2014, 17), имају својства антрополошког места (Оже 2005, 52) и могу да се вербализују и текстуализују. У животним причама град се најпре препознаје кад се прате просторне информације, које су представљене техникама карактеристичним за литерарна дела, а две опште стратегије су карта (панорамски приказ, сегментирање простора) и путовање (простор је приказан динамички с покретљиве тачке гледишта, Ryan 2009, 427). Пратећи описе простора, перспективу приповедача и покрете ликова у причи, слушаоци, односно читаоци стварају ментални модел наративног простора. У когнитивном мапирању различити сегменти топографије приповедног текста добијају симболична значења. Наративни простор, у складу с Лотмановом теоријом структуре уметничког текста, рашчлањава се вертикално и хоризонтално по семиотичким опозицијама (горе/доле, лево/десно, близу/далеко, напред/назад, постојање/граница), а ако се оне прошире културним и социјалним оквирима, указују се друштвена употреба простора, комуникативне интеракције и специфична употреба језичких пракси. Тако, простор се подваја на мушку и женску сферу, јавну и приватну, разликује се према намени и употреби одређене врсте говора (Keating 2000, 235). На плану описа радње и позадине, значајни су елементи отвореног или затвореног простора, природних и културних граница, река, планина, преграда, зидова, мостова, пролаза (Ryan 2009, 429). У причама из живота простор се сагледава и с обзиром на промену изгледа и функције у временској перспективи (некад/сад), чиме се уједно мењају и идентитет и релација који су везани за просторне форме (Оже 2005, 57). Значајно је и издвајање места (у смислу „комбинације материјалности, значења и праксе“), и сагледавања односа простора и места у процесу и међусобној повезаности, будући да је место изграђено кроз кретање (предмета, људи), мобилност и динамизам (Cresswell 2004, 37–39; Cresswell 2009, 176).

⁶ В.: *Београд у сећањима 1930–1941*, 1983; Дероко 1983; Поповић 1982.

Сећања на београдску периферију

Ђорђе Трифуновић у свом кабинету (некадашњи кабинет Павла Поповића)
на Филолошком факултету у Београду, април 2014.

Сећања на град биће разматрана на примерима по много чему јединствених казивања Ђорђа Трифуновића, професора Средњовековне књижевности на Филолошком факултету у Београду, која обухватају догађаје од његовог рођења (13. април 1934) до краја Другог светског рата.⁷ Међу студентима и колегама познат као надахнут и свестран приповедач сликовитог и јасног стила, Ђорђе Трифуновић је и овим казивањима потврдио да има слојевит и богат репертоар и глумачки дар. Посебно је занимљиво мењање приповедачког „ја“, јер се Трифуновић трудио да у опису најранијих доживљаја из детињства задржи перспективу и видокруг детета и да тако обликује радњу, али је причу допуњавао и са становишта садашњег тренутка, дакле с временске удаљености, што омогућава сложеније идејно осмишљавање приче и закључивање. Казивања представљају заокружену целину и обилују врло живим и занимљивим запажањима везаним за свакодневни живот у Београду. Разговори су међусобно повезани (13 сусрета и 16 снимака са више тематских деоница),

⁷ Сећања професора Ђорђа Трифуновића бележила сам диктафоном од јануара до маја 2013. године на Филолошком факултету у Београду (29 сати разговора). Захваљујем професору Ђорђу Трифуновићу што је дозволио да се служим овим драгоценим материјалом, као и студентима и сарадницима који су помогли у транскрибовању.

теку углавном хронолошким редом и надовезују се један на други, а структура им је мозаичка. Питања истраживача нису била честа и нису битно нарушавала план излагања, мада су допринела неким проширењима. У казивањима се препознају различити говорни и фолклорни жанрови (анегдоте, шале, егземпла, пословичке изреке, натписи на „куварицама“, описи појава из свакодневице, веровања, обичаји и др.). У склопу приповедања Трифуновић је отпевао неколике песме и прочитао два кратка одломка из литературе, а укључен је и снимак концертног извођења Бетовеновог „Егмонта“ као поткрепљење казивања о првим музичким доживљајима, што све илуструје густо испреплетане интертекстуалне и интратекстуалне везе.

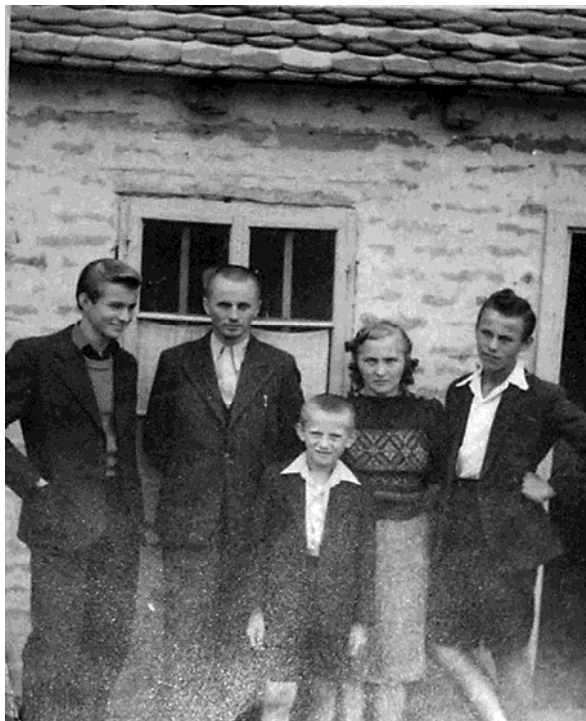
Полазећи од културних и семиотичких опозиција простора града, најпре се наметнуо однос између центра и периферије, који даље подразумева одговарајућа значења – центар као место моћи, власти, институција културе, пребивалиште елите, а периферија као географска, економска и културна маргина (Leerssen 2007, 278). Треба подсетити да је Београд тридесетих година 20. века стасавао у урбану престоницу и налазио се негде између вароши и града. Са ширењем градског језгра и уклањањем Шанца (од 1880), обриси вароши су се постепено мењали. Крајем 19. века језгро града било је много уже него данас, а градске четврти већ су помало изградиле засебан идентитет и репутацију. Београдска варош, у ужем значењу пословног центра града (тур. *чаришија*, фр. *cité*), јасно је ограничена у односу на периферију. Тако, Александар Дероко описује територију београдске вароши у време свог рођења (1894):

„Она [варош] са савске стране није ишла даље од Баре Венеције и железничке станице, затим се пружала до краја Сарајевске улице (кафана „Три кључа“), па је даље излазила горе на плато са малом старом црквом Светога Саве. Обухватала је још „Енглезовац“ (тадашњу Макензијеву улицу), а на Цариградски друм је излазила код „Старога ђерма“. Затим је укључивала још Палилулу и Хаџи-Поповац и најзад силазила на Дунав код кланице. Изван тога језгра била су неуређена предграђа, Чукарица, Сењак, Чубура, Булбулдер и дунавска Јалија низводно од Дорћола.“ (Дероко 1987, 20)

Противречности изгледа центра и периферије обележавају идентитет појединца од самог рођења. Рођен у срцу града, у Кнез-Михаиловој улици, Дероко је био окружен блоком стамбених кућа и зграда, какве су апотека „Делини“, кафана „Хајдук Вељко“ и кафана („мермерни сточићи с ливеном ногом у сецесион шари“) и деликатесна радња Карла Перола („продаване су сардине, ринглице, маслинке, страни сиреви, ајвар и страна пића у флашама“, Дероко 1987, 21). Насупрот живости, обиљу и приступачном и релативно урбанизованом простору централне београдске улице (постојала је чак и врста клозета у дворишту куће на спрат у којој се Дероко родио, иако тада није било канализације), на ондашњој периферији слика је сасвим другачија. Сниматељ и редитељ Михајло Ал. Поповић, рођен 1908, описује да је одрастао „поред њива и багремара, код некадашњих циглана, на простору између Славујевог потока и садашње Звездаре, негде по ондашњем беспућу иза Новог гробља“.

На малом простору, ниже последње трошаринске карауле, кућа његових родитеља била је прва, задуго и једина.

„Лети, око кућа, само кукурузи и високи коров, а зими, када високи сметови покрију широки простор, пружала се белина докле си оком видео. Ако је, по густој мењави, када видик кукурузи нису заклањали, човек са те даљине, мален као мрав, забасао преко снегом завејаних њива, а није био сељак који журно граби према Миријеву или још даљим Сланцима, онда би моја мајка (...), кроз замагљени прозор, преко снежних белина, нагађала ко би тај човек могао да буде, јер није имао куд осим код нас.“ (Роровић 1982, 9)

Ђорђе Трифуновић с породицом (с лева на десно: наставији брат Лазар, отац Владимир, мајка Радмила, средњи брат Драган), пролеће 1944, у бежанији у Миријеву, испред куће Димитрија Дујановића, власника београдске фабрике „Стар“ која је производила вешплав.

Слика звездарске периферије почетком 20. века личи на сеоски амбијент, али он се с временом мења. Саобраћајнице су битне не само као артерије којима циркулишу људи, него и као трасирање економских веза с тржиштем (Cresswell 2004, 42). Поповић пише како је у детињству до своје куће стизао дугачком пешачком стазом преко преораних њива. Стазу је касније заменио земљани пут који је водио до циглане Луке Милишића, затим је тај пут поплочан каменом, а много касније је асфалтиран, а пред капијом је коначно стајао и аутобус – „Још мало па центар града, с обзиром на ширину Београ-

да!“, пише Поповић. Однос житеља звездарске периферије према центру сликовито изражава Поповићева тврдња да је за њега и децу његовог краја Палилула била варош (мада се она тада поимала као руб вароши), а Теразије и вишеспратнице је видео први пут 1913, кад је дочекивао оца који се враћао из рата с Турцима и Бугарима (Роровић 1982, 10).

Средином тридесетих година 20. века, однос између центра и периферије се мења, а подручје Звездаре се неравномерно развија. Ђорђе Трифуновић описује крај у коме се родио – Булевар краља Александра на Звездари и улице око Цветкове пијаце и некадашње Цветкове механе. Мада је генерално сматран периферијом у односу на центар града, овај крај ипак је имао све што је било потребно да у будућности прерасте у центар: трамвајску везу са центром, цркву Покрова Богородичиног у Кајмакчаланској улици, гробље (нешто даље, у Гробљанској улици), Цветкову пијацу, кафане и бифее, летњу позоришну башту, фабрику „Неимар“ („Нестор“, „Прецизна механика“), више циглана, јавне чесме, основне школе и гимназију, болницу и диспансер, пошту, жандармерију, чак и јавне куће.⁸ Исцртавајући мапу улица свога краја, Трифуновић указује да је периферија почињала од раскрснице Булевара краља Александра и Неготинске (Станислава Сремчевића), од које су водили путеви ка Миријеву и Гроцкој. „Тај део је деловао као да нисте у Београду, него као да сте у неком малом месту у Србији. Ту је, у тој улици, било све што је вероватно у некој чаршији у Србији било.“ Миријевски пут, данашња улица Милана Ракића, дуго се задржао у Трифуновићевом памћењу као ознака за почетак периферије.

„Ја сам завршио гимназију и нисам знао да се та улица зове Милана Ракића, ми смо сви то звали Миријевски пут. Е видите, тај простор је, данас је готово сређен, међутим, он је некад био на приличној периферији.“

Из Трифуновићевог казивања видимо да се периферија око Цветкове механе одликовала мирним породичним кућама с двориштима и баштама. Кроз њих су деца пролазила слободно, да би се даље отиснула на главну саобраћајницу – Александрову улицу, а она је у очима родитеља представљала опасност за децу због трамваја што је туда пролазио (а кешање о трамвај био је посебан дечји тест храбрости, о чему Трифуновић духовито прича). Просторни односи између главне и споредних улица симболично се преносе на однос слобода кретања – ограничење, али чак је и на Булевару за децу владала слобода карактеристична за периферију и сеоску, природну средину. Деца су се слободно кретала по крају („Наравно, ја сам слободно улазио у све радње, у сва дворишта, као и сва остала деца. Кроз сва дворишта пролазимо слободно...“), суседи су децу радо примали, а пре рата се куће нису ни закључавале. Пријатељски суседски односи уклонили су све физичке преграде, ограде и

⁸ Детаљан опис топографије, улица, значајних места и појава на „периферији код Цветкове кафане“ дао је Милан-Мића Стаменковић као увод у своју аутобиографску хронику, в. Стаменковић 2003.

границе, па се и тамо где наизглед нема пролаза ствара сопствени пут ка другом:

„Е сад, од Чутоковића са леве стране... била је дуванџиница... Држала је једна жена, ја сам је звао тетка Дуванџика, Миленија. И ту је могло на шибер, на шалтер да се купи, али је могло и да се уђе. Е, ја сам наравно улазио унутра, а она је иза становала. (...) Било је као на кокошарнику, онако она мрежа, и ја са њом увек разговарам кроз ту мрежу и уђем већ назад, и она кад пече неку погачу, она мени да и ја већ се ту одомаћим. И ту је, рецимо, било једно место, мој пут, где ја већ ту улазим слободно.“

Таква слобода кретања проширује се и на друштвене односе и утиче на развој личности тако да она непристрасно и неоптерећено прихвата друге, али и себе и свет у коме живи. Кретање кроз простор симболично означава припадност особе свету као таквом и могућност да се он обухвати:

„Знате, никада ја нисам чуо да ми је отац или мајка, да су ми рекли: Не смеш да идеш тамо, дакле... куда не смем да идем и са ким не смем да се виђам или дружим као дете. То је једна потпуна слобода била, потпуна слобода кретања, потпуна слобода.“

Слобода да се прихвати други ишла је даље од круга вршњака. Настављајући да описује дворишта у која је улазио, Трифуновић се сећа галантеријске радње Јосифа и Букице, сефардских Јевреја које је често посећивао. Приповедни догађај ствара се управо прелажењем граница и повезивањем два простора – своје куће и радње суседа. Дечак, као динамични јунак приче, носилац је сижеа управо зато што, како пише Лотман, пресеца „основну тополошку границу у њеној просторној структури“ (Lotman 1976, 309), трчећи из суседне радње у своју кућу како би се показао мајци с новим шеширом, и опет назад да замени шешир другим. Престанак кретања дозвољава да се уведе дијалог између дечакове мајке и суседа, као једна врста преговора који се завршавају у дечакову корист – он осваја право да проведе време с њима, да борави у *њиховом* простору. Хумористичном поентом изнова се афирмише дечакова слобода:

„Галантеријска радња, поготово лети, то је царство било, поготово када они добију летње шешире у боји. Ја сам ту стално у тој радњи, а они су мене стварно волели као дете. Да ли су они имали децу или нису, немам појма. Имам утисак да нису, али су били онако мало старији људи. Тако, успоренијих покрета, благе нарави, то дете увек осети. И чим ја, ја слободно уђем тамо иза тезге, ту се промувам, наравно, ништа не дирам док не питам. Они ми увек дају неки шешир..., ставе ми на главу... и ја истрчим са њим и утрчим у двориште, мајка ме види са неким шеширом на глави, плавим, ја назад! После једно пола сата, утрчим са неким црвеним шеширом. И онда моја мајка каже: –

Јаој, немојте, молим вас, па зашто се навадио код вас? – Јао, ми га волимо, ми волимо кад он дође, нарочито волимо. И ја са њима ручам, ја са њима ручам. У прво време, ја кад дођем кући, нећу да ручам. – Па шта је? – А ја у ствари ручао.“

У раном детињству стечена слобода кретања, током окупације је била ограничена временски због увођења полицијског часа, али не и у просторном смислу. Приповедач Трифуновић објашњава да, иако је рат дошао нагло и изменио изглед града и људе у њему, ипак сама деца нису осећала страх од немачке војске јер нису била свесна ризика, и рације и блокаде су их мимои-лазиле. Али зато „већ онај узраст матураната, у овом случају, на пример, пред-ратних студената или неких младих занатлија и тако, то је било веома опасно ходати по улици. И морали сте увек да имате неки докуменат уз себе да докажете ко сте ви“. Навикли на бомбардовања и немачке патроле, дечаци из краја око Цветкове механе отискивали су се чак до доње Карабурме на Дунавац – рукавац Дунава, да пецају на удице направљене од штапа, канапа истрљаног воском и уврнуте шпенадле. Дечаци су имали „доста добру временску оријентацију, то јест сатнице, јер је то било врло важно“ због забране кретања. Пут ка Дунавцу водио је преко звездарске шуме, тада скоро сасвим посечене, и пролазио поред места где се налазио пункт немачке противавионске артиљерије (близу данашње Астрономске опсерваторије), ограђен жицом – „плетеном мрежом“ на којој су били „као маскирни неки делови, зеленило неко“. У ограђеном делу били су немачки војници („они у мајицама, неко свира у хармонику, неко се брија“), али дечаци су без страха пролазили поред њих и чак их поздрављали:

„С.П.: А смели сте да прођете? Тако нормално?

Ђ.Т.: Све нормално пролазимо ту. Пролазимо нормално. Чак једанпут, чак једанпут су нам бацили хлеб тамо, кад смо ишли у колони. Онако неки, нешто, ми клинци нешто, знате оно, нисмо се плашили, разумете, не плашимо се. Неко, хајде да употребим савремени израз, нешто се мало и глупирамо, знате: *Gut'n tag*, или тако нешто (смех). И они нешто: *Gut'n tag*, нешто: *Kinder*, и тако нешто они све. И једанпут су, једанпут су нам бацили, знам тамо напред, тако у том неком глупирању, бацили су и хлеб. И ми се, глупирамо се с њима. Не плашимо се, знате.“

Из Трифуновићевих усмена могло би се навести више занимљивих прича које илуструју слободу кретања по градској периферији у потенцијално опасним или забрањеним просторима, али изнећемо још само анегдоту о једном изричито забрањеном месту – кајсији госпође Мице Фугине, на углу улица Цветкове (Слободанке-Данке Савић) и Јефтановићеве (Радојке Лакић). У пролећно доба дечаци су упадали у туђи, а заправо гранични простор и пле-нили сусеткину својину.

„Кајсија је постављена, да не кажем позиционирана, према Цветковој улици, са једном ниском оградом, добрим, темељним стубовима на које може врло лако да се попне, и са тих стубова

на чврсту грану да се иде даље, на само дрво, на сам предмет напада (смех), то јест кајсију. И богами – али то све мора јако брзо да се ради, то не сме, не сме много да се шушти, то се све ради у тишини, у тишини се ради, не сме да се тресе ништа, и ми смо заиста ту... Е сад, она види разноврсту децу, и – кога ће да види од деце? Ако види нас тројицу, препозна мене (смех). И онда... Али и мој средњи брат је имао густ на њену кајсију (смех), и њега препозна, он је нарочито волео на ту кајсију. И то већ кад је узело маха, она дође па се жали мом оцу. Каже: Господине Трифуновићу, ваша деца, ваша деца, ваш син... Е сад, мој отац се правио луд, и на крају кад се то понављало, он каже – он је то хуморно схватао – каже: Госпођо, ја им не могу ништа, на том пољу ја сам од њих дигао руке, ви урадите шта можете!“

Анегдота о избегнутој казни због крађе кајсија истиче значај слободе кретања, али и слободе личности дечака који помера границе дозвољеног у домену правила етичког понашања. На плану наративне структуре, прича је компонована као илустрација дечаковог смелог и опасног подухвата. Према Сандри Стал, стратегија којом приповедач усмерава причу осмишљена је као позитивно или негативно испуњење примарне теме („тематског инфинитива“), што одражава приповедачев циљ наспрам главног јунака (Stahl 1989, 25). У наведеној анегдоти главна тема развија се разрадом три низа радњи: 1) приказивање авантуре (упркос могућој казни и опасности), 2) поступак за приказивање авантуре (крађа кајсија, заплет приче), и 3) успех (обране кајсије, казна избегнута захваљујући очевој подршци).

Док је кајсија израсла у посебно место кад јој је придато значење, у исто време лично и заједничко, овековечено у успоменама, школе су за време окупације постале места чије је значење измењено услед угрожавања материјалног простора који заузимају, па се може говорити о противречном односу између места и простора. Реч је о томе да су за време окупације школе мењале улоге и намене јер су Немци заузимали зграде и користили их за друге потребе, а место са значењем „школа“ преносило се на друге локације. Видимо да простор постаје место када се користи, када се у њему живи, кад му се припише одређено значење. Трифуновић казује како је прво био уписан у основну школу „Војислав Илић“ у истоименој улици, али зграду су убрзо запосели Немци. После тога ова школа је и даље постојала, „али на другим местима: лутала је, шетала је“, па је једно време ишао у школу „Филип Вишњић“ у Јагићевој улици, а „затим смо се селили на још једно два-три места, па мислим да смо малтене догурали све негде тамо до Савиначке цркве“, да би га коначно отац уписао у школу „Војвода Путник“ (на месту данашње очног одељења КБЦ „Звездара“). Сличну судбину доживела је и Шеста мушка гимназија, тек довршена, коју су Немци претворили у врло важан болнички пункт. Настава се изводила нередовно по другим школама, чак и по приватним кућама јер је било тешко обезбедити грејање, а Трифуновићева старија браћа ишла су чак у Миријево и Мокри Луг. Премештање школа одговара

суштинској природи места, јер је оно у антрополошком смислу недовршено и увек је у постајању, тј. настаје у процесу и заснива се на интенцијама и праксама (Cresswell 2004, 35).

Појам места ствара се кроз делање, и обрнуто, делање се ствара у месту кроз процес понављања (Cresswell 2009, 175). За разматрање града у аутобиографским сећањима посебан значај има изградња новог места, које су пролазници називали *Владин пролаз* или *Владино сокаче* и *Владино брдо*, по казивачевом оцу Владимиру Трифуновићу. Наиме, на потезу између Неготинске (Станислава Сремчевића) и Господара Вучића, Булевар краља Александра нигде није био повезан с Цветковом улицом и Новим Неимаром, мада је постојала званична идеја да се то изведе у будућности. Желећи да омогући пролаз према својој колонијалној радњи у Булевару, Владимир Трифуновић је на свом плацу пробио пут од дворишта своје куће до Цветкове улице, изравнао и уредио земљиште и направио по средини стазу од старих цигала, и оградио лепом дрвеном оградом. Како је тај терен био на стрмини, један део засека назван је Владино брдо. Оно је служило и као игралиште: „Ми смо се ту као деца играли сви, слободно потпуно, чак смо и неко мало склониште правили ту од бомбардовања, ма то је смешно било. И ја сам преко тог... засека могао да се техником суљања спустим, наравно на туру, доле у двориште било које.“ Владин пролаз био је пешачки пролаз и користили су га они који су желели да с Неимара дођу нпр. до трамвајске станице у Булевару. Треба напоменути да је пролаз између Булевара и Цветкове омогућио и Гаја Јанковић, власник кафане „Шангај“ (Стаменковић 2003, 38), али је то био пролаз кроз његово двориште, поред његове кафане, куће и станова за издавање. У случају Владиног пролаза и брда, реч је о уписивању новог места у физичку мапу града, а уједно и у колективну мапу сећања. Остављање трага у пејзажу града повезује лично и опште у процесу претварања природног места у културно, слично као у народним предањима и митовима, где се поједина места урезају у рељеф као последица деловања натприродних сила или културних хероја приликом стварања света. Нов изглед пејзажа изазван је очекивањима људи да им се омогући најпречи пут, и створен праксом, прилагођавањем простора људским потребама, и у том смислу се може рећи да „место оваплоћује везу са светом“ (Cresswell 2004, 37).

Трифуновићева сећања представљају изванредан књижевни и културно-историјски споменик, а у исто време нуде грађу за проучавање различитих тема. За ову прилику изабран је само мали број тема које су непосредно везане за однос између центра и периферије, простора и места, као и за слободу кретања, у време кад је Београд из варошице израстао у град и кад је тај развој брутално прекинут ратом и окупацијом. За неку другу прилику остају да се размотре теме које су додирнуте у сећањима, нпр. детињство у граду, однос између града и села, почеци урбанизације и индустријализације, феномен суседства, идеолошки сукоби, поред конкретних питања везаних за начин представљања, приповедања и обликовања сећања у оквиру животних прича.

Библиографија

- Bamberg, Michael. 2009. Identity and narration, u: *Handbook of Narratology*, ed. P. Hühn et al. Berlin: W. de Gruyter, 132–143.
- Baroni, Raphaël. 2009. Tellability, u: *Handbook of narratology*, ed. P. Hühn et al. Berlin: W. de Gruyter, 447–454.
- Bausinger, Herman. 1988. Constructions of life, u: *Life history as cultural construction/performance: proceedings of the IIIrd American-Hungarian Folklore Conference held in Budapest, 16–22 August, 1987*, ed. T. Hofer, P. Niedermüller, Ethnographic Institute of the Hungarian Academy of Sciences, 477–490.
- Backović, Vera, Ivana Spasić. 2014. Identitet grada: mišljenje lokalnih aktera u četiri urbane sredine. *Sociologija*, god. 56, br. 2, 101–123. URL: http://www.komunikacija.org.rs/komunikacija/casopisi/sociologija/LVI_2/01/show_download?stdlang=ser_lat
- Београд у сећањима 1930–1941*. 1983. Београд: Српска књижевна задруга.
- Bošković-Stulli, Maja. 1985. Pričanja o životu (iz problematike suvremenih usmenoknjiževnih vrsta), u: *Teorijska istraživanja* 3, Književni rodovi i vrste – teorija i istorija, 1, ur. M. Šutić. Beograd: Institut za književnost i umetnost: Rad, 137–164.
- Vansina, Jan. 1985. *Oral Tradition as History*. Madison, Wis.: University of Wisconsin Press.
- Дероко, Александар. 1983. *А ондак је летијо јероплан над Београдом. Сећања*. 3. доп. изд. Београд: Народна књига.
- Detelić, Mirjana. 2007. *Epski gradovi: leksikon*. Posebna izdanja, 84. Beograd: Balkanološki institut SANU.
- Detelić, Mirjana, Marija Ilić. 2006. *Beli grad: poreklo epske formule i slovenskog toponima*. Posebna izdanja, 93. Beograd: Balkanološki institut SANU.
- Zlatar-Vioić, Andrea. 2009. Autobiografija: teorijski izazovi. *Polja*, god. 54, br. 459, 36–43. <http://polja.rs/polja459/459-7.pdf>
- Quinn, Edward. 1999. *A Dictionary of Literary and Thematic Terms*. New York: Facts On File.
- Keating, Elizabeth. 2000. Space. *Journal of Linguistic Anthropology*, Special Issue, Language Matters in Anthropology, A Lexicon for the Millennium, 9(1-2), 234–237.
- Kirschenblatt-Gimblett, Barbara. 1988. Authoring lives. u: *Life History as Cultural Construction/Performance: proceedings of the IIIrd American-Hungarian Folklore Conference held in Budapest, 16–22 August, 1987*, ed. T. Hofer,

- P. Niedermüller, Ethnographic Institute of the Hungarian Academy of Sciences, 133–178.
- Костић, Александар. 2006. *Когнитивна психологија*. Београд: Завод за уџбенике и наставна средства.
- Labov, William. 1984. Preobražavanje doživljaja u sintaksu pripovjednog teksta. *Revija* (Osijek), XXIV, br. 2, 47–78.
- Leerssen, Joep. 2007. Centre / Periphery, u: *Imagology: The Cultural Construction and Literary Representation of National Characters: A Critical Survey*. Ed. M. Beller, J. Leerssen. Amsterdam – New York: Rodopi, 278–281.
- Lees, Lynn Hollen. 1994. Cities, u: *Encyclopedia of Social History*, ed. P. N. Stearns. New York: Garland, 173–177.
- Ležen, Filip. 2009. Autobiografski sporazum, dvadeset pet godina kasnije. *Polja*, god. 54, br. 459, 44–54. <http://polja.rs/polja459/459-8.pdf>
- Lotman, Jurij Mihajlovič. 1976. *Struktura umetničkog teksta*. Prev. N. Petković. Београд: Nolit.
- McAdams, Dan P. 2008. Personal narratives and the life story, u: *Handbook of Personality: Theory and Research*. 3rd ed. Ed. O. P. John et al. New York: Guilford Press, 242–262.
- Ože, Mark. 2005. *Nemesta: uvod u antropologiju nadmodernosti*. Prev. A. Jovanović. Београд: Biblioteka XX vek: Krug.
- Popović, Mihajlo Al. 1982. *Zapisi sa periferije*. Београд: Institut za film.
- Прелић, Младена. 2009. Писма из Шида Марије Демшар, значења животних прича у етнологији/антропологији, у: Станоник, Марија, *Етнологија у писмима и сликама: словеначка прогнаница Марија Демшар о боравку у кући Персиде и Саве Шумановића, Шид 1941–1945*. Прев. Л. Стевановић. Београд: САНУ, Етнографски институт.
- Радовић, Срђан. 2014. *Београдски одоними*. Посебна издања, књ. 81. Београд: Етнографски институт САНУ.
- Ryan, Marie-Laure. 2009. Space, u: *Handbook of Narratology*, ed. P. Hühn et al. Berlin: W. de Gruyter, 420–433.
- Spasić, Ivana. 2004. *Sociologije svakodnevnog života*. Београд: Zavod za udžbenike i nastavna sredstva.
- Стаменковић, Милан-Мића. 2003. *Београдска периферија код Цветкове кафане: аутобиографска хроника*. Београд: Жагор.
- Stahl, Sandra K. D. 1989. *Literary Folkloristics and the Personal Narrative*. Bloomington: Indiana University Press.
- Томпсон, Пол. 2012. *Глас прошлости: усмена историја*. Прев. Ђ. Трајковић. Београд: Clio.

- Trpković, Milan. 2007. Grad, u: *Sociološki rečnik*, prir. A. Mimica, M. Bogdanović, Beograd. Zavod za udžbenike i nastavna sredstva, 165–167.
- Herman, David, Manfred Jahn, Marie-Laure Ryan. 2005. *Routledge Encyclopedia of Narrative Theory*. London: Routledge.
- Cresswell, Tim. 2004. *Place: A Short Introduction*. Malden, MA: Blackwell Publishing.
- Cresswell, Tim. 2009. Place, u: *Elsevier International Encyclopedia of Human Geography*, ed. R. Kitchin, N. J. Thrift. Vol. 8. Amsterdam: Elsevier, 169–177.
- Ćelstali, Knut. 2004. *Prošlost nije više što je nekad bila: uvod u istoriografiju*, prev. I. Rajić. Beograd: Geopoetika.

Sonja Petrović

Town and City: Memories of Daily Life in Pre-War Belgrade

Construction of autobiographical memory in life histories is important research subject in humanities and social sciences. Although autobiographical memory can be selective and unreliable, it is important for investigation of microhistory, tradition, identity, space, social perception, as well as daily life in the city. Memories of city in life histories include reconstruction and mapping of different spaces, places, objects, phenomena, which designate recognizable symbols or marks of identity. Relying on contemporary research of space and place in semiotics, narratology, social history and anthropology, the paper discusses an oral history interview with Djordje Trifunović (b. 1934), Professor of Medieval literature at Belgrade University, Faculty of Philology, and examines his autobiographical memories of daily life in the Belgrade “periphery of Cvetko’s coffeehouse” (*Cvetkova mehana*), from the late 1930’s until the end of the Second World War, which is today an urban neighborhood in the Belgrade municipality Zvezdara. In analysis of chosen fragments of Trifunović’s memories, several points are indicated: representation of centre and periphery, creating the image of the city, representation of space and place. Special attention is paid to the freedom of movement and shaping of narrative identity in the period when Belgrade was growing from town into city, and when war and German occupation brutally interrupted that growth.

Key words:

autobiographic
memories, life
histories, oral history,
Djordje Trifunović,
Belgrade, Zvezdara,
place, space